

2. Регуш Л. А. Психология прогнозирования: успехи в познании будущего / Л. А. Регуш. – СПб. : Речь, 2003. – 352 с.
3. Титаренко Т. М. Життєві домагання особистості у гендерному контексті / Т. М. Титаренко // Проблеми загальної та педагогічної психології. – 2004. – Т. 5, ч. 6. – С. 276-281.
4. Физиологические механизмы психических процессов : обзорный курс / сост. : Ф. С. Абдрашитов, Э. Н. Хисамов и др. – Уфа : БГПУ, 2002. – 64 с.
5. Циба В. Т. Системна соціальна психологія : навчальний посібник / В. Т. Циба. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 327 с.
6. Ялтонский В. М. Современные теоретические подходы к исследованию совладающего поведения [Электронный ресурс] / В. М. Ялтонский // Медицинская психология в России. – 2010. – № 1. – Режим доступа: <http://medpsy.ru>.

В статье представлено теоретическое исследование проблемы изучения опережающей стратегии поведения личности. Выделены составляющие опережающей стратегии поведения личности в ситуации жизненных перемен. Рассмотрены основные подходы к исследуемой проблеме как социально- психологического феномена, уточнено понимание индивидуальных стратегий поведения и психологической компетентности личности. Представлены основные группы законов, которые необходимо учитывать при формировании опережающей стратегии поведения личности.

Ключевые слова: личность, поведение, опережающая стратегия поведения личности, совладание, гибкость, психологическая компетентность.

The paper presents a theoretical study on anticipatory strategies of a person's behavior. The components of anticipatory behavior strategies in individual life situation changes have been determined. The main approaches to study the problem as a socio-psychological phenomenon refined understanding of individual behavior strategies and psychological competence of the individual have been outlined. The main groups of laws that must be considered when shaping the strategy of anticipatory behavior of the individual have been suggested.

Key words: personality, behavior, behavioral strategy of advancing personality, mastery, flexibility, psychological competence, coping behavior.

УДК 159.922

Варга Вікторія Степанівна,
кандидат психологічних наук, доцент,
Мукачівський державний університет

ПРОЦЕДУРА ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТНОПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ АДАПТАЦІЇ ДИТИНИ ДО ШКІЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА

У статті представлено опис етапів емпіричного дослідження стилів виховання різних етносів як основного етнопсихологічного чинника адаптації дитини до шкільного середовища, подається загальна процедура організації дослідження, обґрунтовується комплекс застосовуваних методів і прийомів. Стаття спрямована на дослідження адаптації молодших школярів до шкільного середовища в контексті етнопсихологічних особливостей та на визначення основних етнопсихологічних чинників, здатних істотно впливати на становлення особистості дитини. Насамперед, аналізувати емоційні психічні стани, невротизованість, тривожність, агресивність, комунікативні проблеми і відповідність поведінкових проявів у шкільному середовищі та ставлення до нього.

Ключові слова: адаптація, етнопсихологічна адаптація, чинники адаптації, процеси адаптації, шкільне середовище, психічні процеси, стилі виховання, гендерні особливості виховання, етнічні особливості виховання, психодіагностика.

Постановка проблеми. У наш час у психологічній науці існує проблема цілісного дослідження етнопсихологічних аспектів адаптації школярів. Перш за все вона пов'язана із кількісною обмеженістю психологічних методів щодо пристосованості особистості до навколишнього середовища. До того ж, переважна більшість психотехнік не вирішує завдання комплексного дослідження адаптації особистості. Як відомо, остання постає універсальною здатністю особистості

гармонізувати свої взаємини зі світом, тобто постійно відновлювати і збагачувати відносини: а) зовнішньо – між власним ментальним досвідом й оточенням; б) внутрішньо – між цілями і результатами, ставленнями і психічними образами, переживаннями і Я-концепцією. Саме ці два аспекти взаємодії особистості із довкіллям дають змогу в повному обсязі дослідити психологічні особливості адаптації.

Метою статті є емпіричне дослідження та обґрунтування діагностичного інструментарію для

дослідження етнопсихологічних чинників адаптації дитини до шкільного середовища.

Результати дослідження. Основні психологічні чинники адаптації до шкільного середовища можна поділити за критерієм локалізації на зовнішні, що ним задаються і внутрішні. До перших відносяться: норми і правила поведінки; система комунікативних зв'язків у шкільному середовищі. До внутрішніх чинників відносяться: індивідуальні характеристики (біогенні складові); емоційно-вольова структура (особливості афективних проявів і рівень самоконтролю); особливості мотиваційної сфери; самооцінка і самоставлення; ціннісні орієнтації. При наявності значної кількості досліджень чинників і проявів шкільної адаптації ми не знайшли жодного, в якому б доводився зв'язок між конкретними чинниками і проявами. Відзначимо, що такі чинники адаптації до школи, як вимоги до виконання провідної діяльності, особливості когнітивної сфери, у зв'язку з вище вказаними причинами нами не розглядалися.

З аналізу оброблених досліджень випливає, що більшість вищевказаних внутрішніх чинників адаптації до шкільного середовища дитини першого класу (саме, соціогенних) залежать від більш глибокого чинника – особливостей батьківського впливу, який виявляється у стилі сімейного виховання. Тому, в структурі психологічних чинників, чинник особливостей сімейного виховання є провідним у визначенні характеру процесу адаптації першокласника до школи.

Стилі сімейного виховання дитини в етнічному середовищі являють собою етнопсихологічний чинник її адаптації до шкільного середовища, оскільки саме такими стилями опосередковується її етнічна приналежність. Це означає, що у випадку ускладнень адаптації домінуючі дисфункції у стилях сімейного виховання маргіналізуються специфічно, відповідно до етнічної приналежності сім'ї.

Визначити гендерні особливості сімейного виховного впливу в різних етнічних родинах із дітьми, в яких утруднено адаптацію до шкільного середовища. Дослідницька робота із дітьми та їхніми батьками тривала протягом трьох років. На *першому етапі* було проведено пілотне дослідження, здійснено підбір методик, адекватних поставленим завданням, і їхня апробація на вибірках дітей і батьків українського та угорського етносів. На *другому етапі* вивчався рівень адаптованості дітей-першокласників з різних етносів до шкільного середовища. В основі дослідницької бази були два загальноосвітні навчальні заклади Закарпатської області: Великодоброньська ЗОШ І-ІІІ ст. Берегівського району та Анталовська ЗОШ І-ІІІ ст. Ужгородського району. Досліджувалися діти, які навчаються у 1-му класі, та їхні батьки. У дослідженні взяли участь 169 сімей: із них – 86 угорських, 83 – українських. Усього до обстеження було залучено 338 батьків та 169 дітей. Загалом у дослідженні взяли участь 507 осіб. Враховуючи початок навчального року і труднощі, що виникають у перший місяць навчання, дослідження проводилося в жовтні, листопаді та грудні.

Насамперед аналізувалися емоційні психічні стани, невротизованість, тривожність, агресивність, комунікативні проблеми і відповідність поведінкових

проявів у шкільному середовищі, ставлення до нього тощо. Вивчення відбувалося за допомогою психодіагностичних методів, бесід із батьками («Анкета для батьків першокласників»), класними керівниками і шкільними психологами. Результатом даного етапу було виділення із групи першокласників угорського й українського етносів, так званих, проблемних дітей. Серед угорців виявилось проблемних дівчат – 7, хлопців – 13. В українській вибірці проблемних дівчат виявилось 11, а хлопців – 7.

Для уникнення впливу чинника готовності до навчання у школі, при її оцінці ми обирали дітей тільки з високим та середньо-високим рівнем інтелектуальної готовності (наявність основних уявлень про природні і соціальні явища, розвинені форми наочно-образного, наочно-схематичного мислення, творчої уяви, високий рівень доступних узагальнень; фонематичний розвиток та увага); вольова готовність (сформованість певного рівня довільної регуляції поведінки) [2; 3; 5].

Досліджуючи дітей, ми використовували наступні проєктивні методики: «Казка» – Л. Дюсс; тест «Тривожність» – Р. Темпла, М. Доркі, В. Амена; «Паровозик» – С. В. Велієва; «Будинок. Дерево. Людина» – Дж. Буком; «Малюнок сім'ї» – А. Л. Венгер.

Враховуючи особливості змісту та частоту прояву у молодшому шкільному віці, нами було виділено окрему групу негативних психічних станів. До неї було віднесено: стани тривоги, страху, невпевненості. За своїм змістом та походженням вони мають чіткі критерії диференціації та істотні ознаки.

Показник тривоги (методика «Казка») [1] в дітей з обох етносів загалом різної різниці не виявляє, але у проблемних угорських дітей показники негативних психічних станів значно вищі, ніж у проблемних українських дітей (3,32 проти 2,25). Тривожність є суттєво вищою у проблемних дівчат-угорок порівняно із українками (3,71 проти 2,18). Подібну ситуацію із тривожністю спостерігаємо і в результатах за методикою «Дім. Дерево. Людина» (4,29 проти 3,25). Також, значно більш вираженою є тривожність угорських проблемних хлопців (5,09 проти 3,75). Схожу ситуацію маємо із почуттям незахищеності, яке значно більше виявляється в угорських проблемних дітях, як дівчаток (4,71 проти 2,91), так і хлопців (4,27 проти 3,25). З іншого боку, труднощі у спілкуванні в значно більшій мірі притаманні проблемним першокласникам із українських родин (див. табл. 1). У випадку незахищеності, тривожності і труднощів у спілкуванні щодо проблемних дітей у цілому маємо статистично значущу різницю (рівень значущості $b < 0,05$). Відзначимо, що для окремих сукупностей проблемних хлопців і проблемних дівчат з різних етносів ми не маємо можливості застосовувати методи статистичного узагальнення у зв'язку із малим обсягом відповідних вибірок. На *третьому етапі* було проведено дослідження батьків українського та угорського походження. Визначено специфіку і характерні ознаки їхніх стилів виховання. Також було з'ясовано особливості у вихованні дівчаток і хлопців в українських і угорських родинах. Для дослідження групи батьків та вияву переважаючих стилів виховання

та їхнього впливу на процес адаптації дитини до шкільного середовища ми використали методики «Шкала сімейного оточення» Р.Г.Муси та «Аналіз

родинних взаємовідносин» Е.Г.Ейдемільера, В.В.Юстіцькіса [4, с. 63 – 90].

Таблиця 1

Усереднені показники симптомокомплексів емоційної сфери у «проблемних» дітей (за методикою «Дім. Дерево. Людина»)

		Незахисність	Тривожність	Трудності у спілкуванні
Угорці	дівчат	4,71	4,29	2,00
	хлопці	4,27	5,09	2,73
	разом	4,47	4,74	2,58
Українці	дівчат	2,91	3,25	3,45
	хлопці	3,25	3,75	3,75
	разом	2,93	3,47	3,64

За одержаними результатами (за методикою ШСО) можна стверджувати наступне: виявлено суттєві розбіжності в змінах показника рівня контролю в угорських і українських сім'ях. Так, якщо для українських проблемних хлопців даний показник зменшується на 0,75 (тобто контроль знижується), то в сім'ях угорських проблемних хлопців даний показник суттєво збільшується (на 1,4). Схожу ситуацію спостерігаємо й у випадку згуртованості угорських сімей із проблемними і неproblemними хлопцями. В українців цей показник знижується (на 0,5), а в угорців – стає вищим (на 1,3). Показник моральності піддається суттєвим аналогічним змінам як серед проблемних хлопців, так і серед дівчат. В угорських родинах для проблемних дітей він є досить високим у порівнянні із неproblemними дітьми (різниця у дівчат –1,0; у хлопців –0,3), тоді як в українських сім'ях із проблемними дітьми спостерігаємо зворотню ситуацію – моральність падає (на 0,78 і 1,05 відповідно). Різниця у змінах показника інтелектуально-культурного розвитку притаманна родинам із проблемними

дівчатами. Так, в українських сім'ях він знижується (на 0,74), а в угорських – підвищується (на 0,68). Окремо звертає на себе увагу показник експресивних проявів. Він протилежно змінюється в родинах з різних етносів як у випадку проблемних дівчат, так і у випадку проблемних хлопців. Однак, зміни ці протилежні. Тобто: в угорських проблемних хлопців і українських проблемних дівчат він зростає (на 0,84 і 0,42 відповідно), а в українських проблемних хлопців і угорських проблемних дівчат – навпаки спадає (на 0,9 і 0,6 відповідно).

Отже, можна бачити, що відхилення у родинних взаєминах в угорських і українських проблемних хлопців і дівчат є відносними. Відбувається певна «маргіналізація» сімейних впливів, причому даний процес має явно виражену етнічну специфіку (див. Рис. 1, 2). Показники організації і незалежності для проблемних дітей суттєво відмінні від “нормального” випадку, однак характер змін і в угорських, і в українських сім'ях аналогічний.

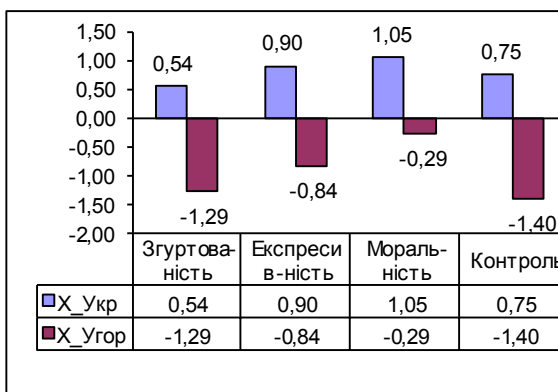

Рис. 1. Відхилення у показниках сімейних взаємин у проблемних хлопців різних етносів

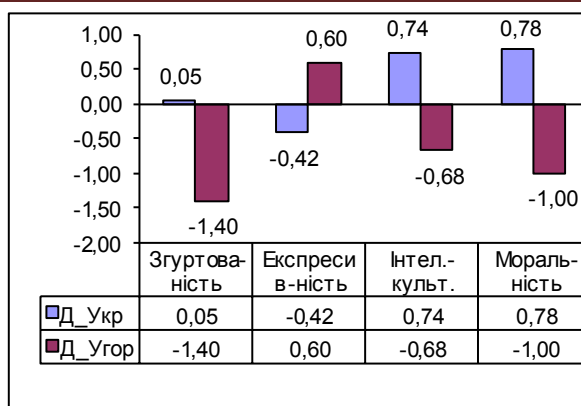

Рис. 2. Відхилення у показниках сімейних взаємин у проблемних дівчат різних етносів

Статистичні методи обробки даних включали методи факторного аналізу та статистичної перевірки значущості емпіричних даних (обробка даних методами багатомірної статистики проводилася в статистичному пакеті SPSS). Факторний аналіз здійснювався за методом головних компонентів з обертанням Varimax Normalized; оптимальна кількість факторів, що виділилися, та їхня статистична значущість перевірялися за критерієм “кам’янистого осипу” Р.Кеттелла. Отримані факторні структури дали можливість увиразнити особливості стилів виховання, притаманних етносам українців та угорців.

Інтерпретація результатів факторного аналізу проводилася на основі групування показників, які мають найбільші вклади в сумарну дисперсію, та відшукування спільної гіпотези, що пояснює статистичну близькість або розбіжність показників, які об’єдналися у факторі. Висновки факторної процедури за результатами дали підстави для порівняльного аналізу стилів виховання українців та угорців.

Було побудовано п’ятифакторну структуру, в якій п’ять головних компонентів є статистично стійкими. Максимальні коефіцієнти факторних навантажень зберігають свою факторну структуру, хоча не зовсім однакові за значеннями. Запропонована структура диференціює суттєві когнітивні аспекти характеристик психологічних стилів виховання українських і угорських батьків. Сумарна дисперсія за результатами факторного аналізу дорівнює: у вибірці з українських родин – 53,9%, з угорських – 60,4%.

Перший фактор визначає два протилежних стилі виховання в українських сім’ях. Природності, гармонійності, організованості й упорядкованості взаємин із дитиною протиставляється недостатність уваги, вимог і захисту з боку батьків. *Другий фактор* характеризує стиль, в якому батьки «не відчувають права» вимагати чи карати дитину, потурають її потребам. *Третій фактор* представляє традиціоналістський підхід у вихованні таких якостей, які притаманні «справжній дівчинці». Зокрема це слухняність, залежність, несамостійність. Дівчинці зазвичай приділяється надмірно уваги, де суворі заборони поєднуються із мінімумом покарань. *Четвертий фактор* можна характеризувати як порушення у вихованні, які пов’язані з невмінням

батьків проявляти власні почуття до дитини, надмірністю чи недостатністю вимог-заборон, страхом втрати дитини, залучення дитини до подружніх конфліктів тощо. *П’ятий фактор* ми характеризуємо як конструктивний. Він пов’язаний із орієнтацією батьків у вихованні дитини на моральні й етичні цінності, досягнення, інтелектуально-культурний розвиток.

У стилях виховання угорських родин було виділено наступні фактори. Домінантою у виховному впливі в угорських сім’ях є нестійкість, яка відображена у *першому факторі*. Тут поєднуються надмірність вимог-заборон, недостатність вимог-обов’язків, потурання потребам дитини. В основі – різка зміна прийомів виховання від надмірної суворості до ліберальності. *Другий фактор* характеризує нерозвиненість батьківських почуттів, обов’язків. Тут відбувається поєднання ігнорування потреб дитини, проєкції на неї власних небажаних якостей, страхи втратити дитину. *Третій фактор* ми визначили як конструктивність, що ґрунтується на турботі і повазі до усіх членів родини. Основний прийом виховання дитини – заохочування, а не покарання. Характеризується даний стиль згуртованістю, орієнтацією на досягнення, незалежність, мінімальність санкцій, заохоченням у прояві почуттів. *Четвертий фактор* можна назвати інфантильністю як стиль виховання. Він виявляється у баченні в дитині максимально несамостійної людини і пов’язується із розширенням батьківських почуттів, нехтуванні моральними аспектами чи, навіть, надання переваги аморальним діям. Зазвичай, у таких сім’ях один з батьків ігнорує дорослішання дитини, заохочує інфантилізм, як запоруку власної затребуваності. Для нього дитина «ще зовсім маленька» та потребує значної участі, уваги в усіх справах. *П’ятий фактор* визначено як суворість у взаєминах із дитиною. У цьому випадку батьки орієнтуються на перевищені вимоги до дитини і, відповідно, перебільшені покарання. Досить часто можливості дитини не відповідають заданим батьками вимогам, тому підвищують ризик психологічної травматизації.

Аналізуючи та порівнюючи результати дослідження українських та угорських батьків, слід відзначити, що для обох етносів є характерним

«конструктивність» у вихованні. Напевне, конструктивний стиль виховання можна визначити як найбільш сприятливий для розвитку дитини. Проте він має свої особливості прояву в двох групах. Так, для українців більшого значення набувають морально-етичні аспекти сімейної взаємодії, у той час як для угорців – згуртованість, за якою криється взаємна турбота та відчуття приналежності до родини. Українці зорієнтовані на інтелектуально-культурний розвиток сім'ї, угорці його нівелюють, не визнаючи за цінність, важливу для родини. Серед пріоритетів українських батьків є активний відпочинок усією сім'єю, для угорців важливіша емоційно-чуттєва атмосфера в родині.

Висновки. В результаті проведеного аналізу емпіричного дослідження виявлено, що наявність

значної кількості негативних психічних станів у молодших школярів є першопричиною ускладнень у процесі адаптації особистості першокласника. Ці зміни мають етнопсихологічну специфіку. А саме, українським школярам більш властиві: порушення процесу спілкування, деструктивні зміни у взаємовідносинах з іншими (опозиційність, негативізм, нонконформізм або абсолютний конформізм). Тоді як діти з угорських сімей є більш тривожними і відчують більшу незахищеність, що виявляється у страху школи, зниженні статусного положення в межах дитячого колективу, ізоляваності тощо. Дані особливості обумовлені різними типами деструктивних сімейних впливів, які знайшли відображення у відповідних стилях виховання.

Список використаних джерел

1. Велиева С. В. Диагностика психических состояний дошкольного возраста : учебно-методическое пособие / С. В. Велиева. – СПб. : Речь, 2007. – 240 с.
2. Венгер А. Л. Психологическая готовность ребенка к школе / А. Л. Венгер // Вопросы психологии. – 1984. – № 4. – С. 39 – 41.
3. Венгер А. Л. Психологические рисуночные тесты : иллюстрированное руководство / А. Л. Венгер. – М. : ВЛАДОС-ПРЕСС, 2005. – 159 с.
4. Эйдемиллер Э. Г. Семейный диагноз и семейная психотерапия / Э. Г. Эйдемиллер, И. В. Добряков, И. М. Никольская – СПб. : Речь, 2007. – 352 с.
5. Эльконин Д. Б. Психология личности и деятельности дошкольника / Д. Б. Эльконин / под ред. : А. В. Запорожца, Д. Б. Эльконина. – М. : Просвещение, 1965. – 248 с.

В статье представлено описание этапов эмпирического исследования стилей воспитания различных этносов как основного этнопсихологического фактора адаптации ребенка к школьной среде, подается общая процедура организации исследования, обосновывается комплекс применяемых методов и приемов. Статья направлена на исследование адаптации младших школьников к школьной среде в контексте этнопсихологических особенностей и на определение основных этнопсихологических факторов, способных существенно влиять на становление личности ребенка. Прежде всего, анализировать эмоциональные психические состояния, невротизованность, тревожность, агрессивность, коммуникативные проблемы и соответствие поведенческих проявлений в школьной среде и отношение к нему.

Ключевые слова: адаптация, этнопсихологическая адаптация, факторы адаптации, процессы адаптации, школьная среда, психические процессы, стили воспитания, гендерные особенности воспитания, этнические особенности воспитания, психодиагностика.

The article describes the stages of empirical study of parenting styles of different ethnic groups as the main factor of ethno-psychological adaptation of the child to the school environment, the general procedure of the research is justified by the complex of the methods and techniques. The article aims to study adaptation of younger pupils into the school environment in the context of ethno-psychological characteristics and the definition of the main ethno-psychological factors that can significantly influence the formation of the child. First of all, to analyze emotional mental states neurosality, anxiety, aggression, communication problems and behavioral manifestations in compliance with the school environment and attitude.

Key words: adaptation, ethno-psychological adaptation, factors of adaptation, adaptation processes, school environment, mental processes, parenting style, gender characteristics of education, ethnic characteristics of education, psychological diagnostics.